
ИНТЕРРЕЛИГИЈСКИ ДИЈАЛОГ И ПОЛИТИКА: НИЈЕ ПИТАЊЕ „ШТА“ ВЕЋ „КАКО“?

УДК 2-675:32

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal32022.6>

Оригинални научни рад

Марко Вековић*

Факултет политичких наука – Универзитет у
Београду

Сажетак

Иако светске религије имају много тога заједничког, историја света препуна је примера како су политика и политички актери били веома ефикасни у инструментализацији оног што их раздваја и дели у циљу постизања политичких циљева. Неретко се дешавало и обрнуто. То су, између осталог, и разлози зашто је историја светских религија у ствари историја сукоба и ратова. Интеррелигијски дијалог представља један од покушаја превазилажења несугласица између светских религија. У складу са тим, основна теза коју аутор доказује у овом раду јесте да интеррелигијски дијалог има важну (гео)политичку димензију и функцију. Међутим, ова димензија интеррелигијског дијалога дуго је била занемаривана. Последично, постоји јаз у, пре свега, домаћој литератури у истраживању политичке димензије интеррелигијског дијалога. У раду користим релевантну полит-религиолошку литературу и на савременим примерима доказујемо колико је (гео)политичка димензија интеррелигијског

* Имејл-адреса аутора: marko.vekovic@fpn.bg.ac.rs.

дијалога важна за истраживаче и како искористити интеррелигијски дијалог у циљу јачања демократских потенцијала савремених друштава.

Кључне речи: интеррелигијски дијалог, политика, верске заједнице, решавање сукоба, изградња мира, геополитика

УВОД

Неке од најлепших успомена са мог студијског боравка на *Temple* Универзитету (Филаделфија) из 2014. године везане су за трем куће у којој сам живео заједно са мојим тадашњим ментором Леонардом Свидлером (*Leonard Swidler*). Свидлер представља једног од пионира интеррелигијског дијалога у западном свету, који је своју академску каријеру и живот посветио истраживању овог феномена (између осталог погледати: Swidler and Mojzes 2000; Swidler 2013a; 2013b; 2014; 2016; Swidler, Duran and Firestone, 2007). У једном од наших разговора тражио је да му објасним зашто Српска православна црква не жели да призна аутокефалност Македонској православној цркви, и о чему се ту заиста ради? Након мог покушаја да му приближим сложеност, или можда једноставност, овог проблема – рекао ми је да је решење у дијалогу! Ја сам се, наравно, сложио, али сам и додао да то питање не укључује само верске актере, већ да је питање аутокефалности у свету и битно политичко питање (Veković and Jevtić 2019). Стога, у овом случају било који интеррелигијски дијалог у циљу превазилажења овог проблема представља заправо политичко питање. Сложили смо се да онда када се политика укључи, интеррелигијски дијалог добија потпуно другачију димензију и функцију.

У овом раду бавим се управо питањем односа интеррелигијског дијалога и политике, односно политичком димензијом интеррелигијског дијалога у савременом друштву. Ова тема је поготово важна ако имамо у виду изазове са којима се сусрећу савремена друштва, од геополитичких изазова и односа великих светских сила, преко мигрантске кризе, кризе демократије и јачања ауторитаризма, раста популизма али и упорно одолевање и присуство верских нетрпељивости, предрасуда и стереотипа у јавном животу. Кључно питање које се намеће јесте *како искористити интеррелигијски дијалог у решавању ових горућих питања?* Како бих одговорио на ова питања, рад почињем историјским развојем интеррелигијског дијалога на међународном нивоу, анализом важне

промене фокуса дијалога са личног на институционални ниво, а потом и политичком димензијом и функцијама овог феномена у савременом друштву. Међутим, пре него се позабавим овим темама, мислим да је важно истаћи барем две ствари када је у питању истраживање интеррелигијског дијалога (у даљем тексту ИРД) из политиколошког угла. Прво, Вукомановић је у праву када каже да је ИРД у ствари феномен новијег доба, односно да су религије и верске заједнице историјски много дуже биле у конфликту (Vukomanović 2001, 22). Стога, логично је за претпоставити да ИРД дијалог у ствари представља један важан инструмент у решавању тих истих конфликта. Другим речима, ИРД има и важну, можда и кључну, политичку димензију. Али, са друге стране, једнако је важно истаћи да се овој ванредно значајној теми није придавала довољна пажња од стране домаће стручне јавности, пре свега социолошке, а нарочито политиколошке. Моје скорије истраживање са Ђогатовићем јасно је показало да је религија била битно занемарена и игнорисана у истраживањима у периоду од 1990. до 2018. године на простору Србије, Хрватске и Босне и Херцеговине¹, што се такође може рећи и за ИРД.

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА ИРД НА МЕЃУНАРОДНОМ НИВОУ: КРАТАК ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД

Интеррелигијски дијалог, или међурелигијски дијалог, представља продукт савременог друштва који се може дефинисати као „процес успостављања бољег разумевања између религија и начине како решавати међуљудске проблеме. Иако интеррелигијски дијалог рефлектује растуће различитости у савременим друштвима, он има велики број форми и нивоа ангажовања. Његов главни циљ је јачање толеранције, плурализма и друштвене кохезије“ (Giordan and Lynch 2019). У складу са тим, чини ми се да постоји једна важна сличност између ИРД и демократије. Иако је очигледно да демократија има своје недостатке, *Homo Sapiens* још увек није смислио бољи начин организовања политичке заједнице. Последишно, идеја демократије је прихваћена у готово целом свету као вредност која је сама по себи добра. Али, историја демократије нам указује да она није одувек имала

1 Истраживали смо архиве најквалитетнијих часописа из области друштвених и политичких наука из Србије, Хрватске и Босне и Херцеговине. У периоду од 1990. до 2018. године објављено је 11.318 чланака у 21 часопису који су били предмет анализе. Од овог броја, само 726 чланака је имало неку везу са религијом, или 6.41%. Погледати више у: (Veković and Đogatović 2019).

такву позицију и да је њен пиједестал у савременом свету резултат великих идеолошких сукоба кроз историју.² Интеррелигијски дијалог има веома сличну, иако много краћу, историју. ИРД и поред својих недостатака, немогућности имплементације у одређеним ситуацијама и са упитном ефикасношћу, данас представља општеприхваћену позитивну вредност у савременим друштвима.

Постоји велики број појавних облика ИРД, почев од локалног, преко националног и регионалног, па до светског нивоа. Готово да не постоји верска традиција која није укључена у ове процесе, као ни држава у свету која не користи и подржава ИРД иницијативе. Број организација које су укључене у ове процесе немогуће је побројати и пописати. Међутим, ако нас интересује институционализација ИРД онда је важно истаћи бар три ствари, за које сматрам да су пресудно утицале на институционализацију ИРД. Прво, то су процеси глобализације и модернизације који су учили да свет постане „глобално село“, а да некадашње нације-државе постану мултиетничке и мулти-верске заједнице у којима, једни поред других, живе припадници различитих религија. Друго, велики политички потреси из друге половине двадесетог века утицали су на све веће интересовање за „верски друге“, као и за религију. Овде посебно мислим на Иранску исламску револуцију из 1979. године, пад Берлинског зида 1989., али поготово на напад исламистичке организације Ал Каида на Куле близнакиње у Њујорку 2001. године. И на крају, свакако је важно истаћи процес „десекуларизације света“ који је показао да доминантна друштвена парадигма о религији из половине XX века није била тачна, и да религија и верски актери играју и даље веома важну улогу у савременом свету (погледати више о томе у: Berger 2008).

Ипак, институционализација ИРД на међународном нивоу има мало дужу историју и корене од ових догађаја. Када се говори о првом корацима ИРД на светском нивоу онда се обично мисли на „Парламент светских религија“, догађај који се десио у Чикагу (САД) 1893. године. Овај догађај „препознат је као формално рођење интеррелигијског дијалога на светском нивоу“ (Swidler 2013b, 6), док Кинг (*Sallie King*) додаје да састанак у Чикагу представља „први покушај да се организује инклузивно и глобално представљање светских религија“ (King 2013, 103). На европском тлу институционализација ИРД креће нешто касније, што је и разумљиво имајући у виду Први и Други Светски рат. Према

2 О развоју демократије погледати рецимо веома утицајну, али и често с разлогом критиковану, књигу Френсиса Фукујаме (Fukuyama 1992).

Свидлеру, прва европска организација која је била посвећена ИРД био је „Хришћански екуменски покрет“, основан 1910. године у Единбургу а који се први пут састао 1927. године у Швајцарској (Swidler 2013b, 4). Готово упоредо, 1914., настао је и други екуменски покрет, „Покрет за живот и рад“ који се први пут састао 1925. године у Шведској. Убрзо се развила идеја о спајању и уједињењу ове две организације, што се и десило 1937. када је настао „Светски савет цркава“. Због Другог Светског рата, ова организација се први пут састала 1948. године у Амстердаму. Такође је важно споменути и настанак других организација које имају међународни карактер, а које нису везане за англосаксонски, односно предоминантно хришћански, свет. То је, пре свега, оснивање „Светске конференције за религију и мир“ у Кјоту (Јапан) 1970. године. Ова организација окупља делегате из 75 земаља и одржава своје конференције сваких пет година (Swidler 2013b, 15). На крају, посебно је важно истаћи да се и исламски свет укључио у институционализацију ИРД на међународном нивоу, након сусрета саудијског краља Абдулаха са папом Бенедиктом XVI, када је и основана „Светска конференција за дијалог са свим религијама“, у Мадриду 2007. године (Swidler 2013b, 9–10).

ИРД И ПОЛИТИКА: ШТА ЗНАМО ДО САДА?

Иако је очигледно да постоје и ранији примери, мени се чини да ИРД долази у фокус истраживача друштвених и политичких феномена тек након Другог Ватиканског сабора (1962–1965.). Између осталог, на овом сабору Римокатоличка црква је донела неколике промене које су битно утицале на њену друштвено-политичку улогу у савременом свету. Можда и најважнија последица јесте промена у политичком понашању Римокатоличке цркве у правцу демократизације, тј. у трећем таласу демократизације (Huntington, 2004). Улога Римокатоличке цркве у трећем таласу демократизације је била толико важна да истраживачи називају овај талас и „католички талас“ (Philpott 2004). Али, једна од најважнијих промена у учењу Римокатоличке цркве, коју Свидлер назива и „револуцијом“, јесте промена у правцу ИРД-а. Та промена се лако може видети и идентификовати из неколико докумената, тј. „Декларације о верским слободама“ (лат. *Dignitatis humanae*), „Декрета о екуменизму“ (лат. *Unitatis reintegratio*), али и из „Декларације о односу Цркве према не-хришћанским религијама“ (лат. *Nostra Aetate*) (The Holy See 2021a; 2021b; 2021c). Касније је Римокатоличка црква, кроз

своје две институције „Папско веће за интеррелигијски дијалог“ и „Конгрегацију за евангелизацију“, допринела ИРД кроз своју веома утицајну типологију дијалога. Према њима, постоје четири типа дијалога, и то: а) *Дијалог живота*, у оквиру којег људи стреме ка отвореном животу и духу, делећи своје проблеме, срећу и тугу са другима; б) *Дијалог акције*, у оквиру којег припадници различитих верских учења раде заједно у циљу развоја друштва; в) *Теолошка размена*, у оквиру којег стручњаци из области теологије стреме да разумеју друга верска учења, и г) *Дијалог верског искуства*, у оквиру којег припадници једне верске традиције деле своја искуства са другима (све наведено према: Lehmann 2021, 306).

Као што се види из свих ових докумената, ИРД је у почетку имао доминантно херменеутичку димензију, био је фокусиран пре свега на појединца и његово искуство са верски другима. Полазећи од ове претпоставке, Ханс Кунг публикује сада већ чувену „Декларацију према глобалној етици“ и даје важан допринос ИРД (Küng 1993). Кунг је посебно важан за историју ИРД јер је, између осталог, био и један од католичких теолога који је учествовао у раду Другог Ватиканског сабора и који је допринео развоју екуменског дијалога на светском нивоу. Поред тога, Кунг ће бити упамћен и по чувеном цитату: „Нема мира између нација без мира између религија. Нема мира између религија без дијалога између религија. Нема дијалога између религија без истраживања основа религија“ (цитат преузет из Küng 1995). Поред Кунга, важно је истаћи и да Свидлер развија десет основних правила ИРД-а које назива „Декалог дијалога“ (2014) (Swidler 1984).

Сви ови напори истицали су пре свега религиолошку димензију ИРД. Међутим, на почетку 21. века са сигурношћу можемо тврдити да је ИРД постао једна „суштински важна димензија међународне политике“ (Lehmann 2021, 305). Лехман (Lehmann 2021) додаје да се то најбоље види из званичних докумената међународних организација. Он наводи два важна примера. Прво је Генерална скупштина Уједињених нација почела да усваја резолуције о ИРД (UN-GA 2001), а касније је и Савет Европе (2008) објавио документ у којем се истиче посебан значај верске димензије ИРД-а. Али, оно што карактерише политичку димензију ИРД-а није покушај одговора на питање „како би ИРД требало да изгледа?“, већ „како искористити ИРД у различитим друштвено-политичким контекстима?“. Као одговор на друго питање намеће се неколико политичких функција које ИРД може имати у савременом свету.

ПОЛИТИЧКЕ ФУНКЦИЈЕ ИРД-А У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ

У овом раду предлагем истраживање политичких функција ИРД-а из угла теоријског приступа који заступа идеју политичке амбивалентности религије, или мултивокалности. Политичка амбивалентност подразумева да су сви верски актери, независно којој верској традицији припадају, у ствари амбивалентни према политичким процесима и да имају политички потенцијал да их подрже (Philpott 2007). То важи једнако за оне процесе које разумемо као „позитивне“, рецимо демократизација, ширење људских права и слобода, и сл., али и за политичке процесе које разумемо како „негативне“, као што је тероризам, насиље, ауторитаризам, и сл. Приступ налик овом има и Степан који тврди да су верске традиције у односу према демократији „мултивокалне“, односно да сва верска учења имају потенцијал да подрже идеју демократије (Stepan 2000). На истраживачима је да објасне који то фактори утичу на политичко понашање верских актера. Према Филпоту (Philpott 2007, 507–509), то су свакако диференцијација (институционални однос Цркве и државе, односно верских актера и државе) и политичка теологија (сет идеја које верски актери имају према политици). Уколико се позабавимо са ИРД из угла политичке амбивалентности религија, можемо претпоставити да ИРД представља важан инструмент у циљу усмеравања верских актера да се „понашају позитивно“. Наравно, ефикасност ИРД представља једно потпуно друго питање, којим ћу се кратко позабавити на самом крају овог рада.

Када говоримо о „позитивном“ утицају ИРД на политичке процесе у савременом свету, односно на његове политичке функције, сматрам да се оне могу свести на три опште области. То су: превазилажење верско-политичких конфликта, изградња мира у пост-конфликтним друштвима, и јачање друштвене и политичке кохезије.

ИРД и превазилажење верско-политичких конфликта

Једна од кључних функција ИРД јесте превазилажење политичких конфликта који имају верску димензију. У таквим конфликтима религија је често виђена као део проблема, а не као део решења, јер истраживања показују да сукоби који имају верску димензију имају тенденцију да: а) дуже трају, у просеку 105 месеци у поређењу са ратовима који немају верску димензију и који трају

у просеку 81 месец, б) вероватноћа да се понове је дупло већа од вероватноће да се понове ратови без верске димензије (26% насупротив 12%) и в) стопа смртности цивила који нису укључени у сукоб је много већа, у просеку 31.000 насупротив 14.000 у ратовима који немају верску димензију (наведено према: Toft 2011). У таквим ратовима, ИРД може бити од користи као део решења које укључује верске актере. Иако постоји велики број таквих сукоба у свету, овде ћу се осврнути само на неколико илустративних примера у којима је ИРД коришћен као инструмент превазилажења сукоба. Један од, нажалост, најпознатијих светских сукоба који има важну, а можда и доминантну, верску димензију јесте Арапско-израелски сукоб. Према Кронишу, иницијатива покренута 1991. године са називом „Међурелигијски савет у Израелу“ има за циљ управо коришћење ИРД у циљу спречавања конфликта и смањивања тензија међу народима и религијама у овом делу света (Kronish 2008, 226). Мисија ове организације јесте да „искористи учења и вредности три монотеистичке религије и да трансформише верске лидере у Израелу у извор помирења и коегзистенције за Јевреје, хришћане и муслимане који деле исту земљу“ (Kronish 2008, 227). Са друге стране, интересантно је приближити и искуство Индије са ИРД. Убрзо након добијања независности, Индија се сусрела са изазовима који долазе од друштва које је мултиетничко и мултиверско, и у којем постоје јаке предрасуде и стереотипи о верски другима. Зато је Индија већ 1950. године увела интеррелигијско образовање у своје курикулуме, које се заснива на компаративном учењу о светским религијама. Према Митри, интеррелигијско образовање „представља специфичну форму ИРД“ (Mitra 2019, 277) која има важну улогу у превазилажењу верско-политичких конфликта.

ИРД и изградња мира у пост-конфликтним друштвима

Улога ИРД у изградњи мира је директно повезана за претходним потпоглављем, јер превазилажење верско-политичких конфликта има за циљ изградњу мира. Међутим, у овом делу рада ћу се посебно фокусирати на изградњу мира (*peacebuilding*) уз коришћење ИРД у периоду након ратова. Другим речима, сматрам да је процес изградње мира незамислив без ИРД, нарочито након ратова са верском димензијом. О томе је говорио и Кофи Анан 2000. године на састанку са верским лидерима који су били окупљени у оквиру „Миленијумског самита о миру светских религија и верских лидера“ у Њујорку. Циљ Самита било је утврђивање начина на које

светске религије и верски лидери могу бити савезници Уједињених Нација у правцу мировних иницијатива, борбе против сиромаштва и очувања околине. У свом обраћању Анан је рекао: „религија је често била промотер национализма, јачала пламен насилних конфликта и подржавала сукоб између различитих група“, али и додао да верски лидери „морају постати пример интеррелигијске сарадње и дијалога“ (наведено према: Kadayifci-Orellana 2013, 149). Према Кадајифци-Орелани (Kadayifci-Orellana 2013, 149), овај догађај представља „велику промену у светској политици јер је препознао религију као користан инструмент за трансформацију конфликта а верске лидере као важне агенте изградње мира“. Оно што је посебно важно у смислу ове промене јесте чињеница да је у овој области (изградње мира) религија до скоро била запостављена и да је сматрано „наивним“ да се религија користи за изградњу мира након сукоба који су били инспирисани и религијом (Abu-Nimer et al. 2007, xi). То данас није случај, па Литл и Аплби дефинишу процесе верске изградње мира (*religious peacebuilding*) као „скуп активности од стране верских актера које су усмерене на решавање и трансформацију конфликта, са циљем изградње друштвених, верских и политичких институција које се карактеришу етосом толеранције и ненасиља. Верска изградња мира укључује верске актере и верске изворе као што су текстови, слике и митови који редукују насиље, инспиришу мир и јачају поверење. Један посебан инструмент верске изградње мира је интеррелигијски дијалог“ (цитирано према: Kadayifci-Orellana 2013, 152; погледати и оригинал: Little and Appleby 2004, 5).

Интеррелигијски дијалог има неколико циљева у процесу изградње мира. То су, пре свега, промена у вредностима и ставовима људи, који би требало да доживе промену од ставова који су били уски, стереотипни и ексклузивистички, према више толерантним и инклузивним вредностима; јачање људских интеракција на свим нивоима; схватање вредности интеграције верских идентитета у ИРД; јачање поверења; верског разумевања; достојанства човека; јачање наде, итд. (наведено према: Kadayifci-Orellana 2013, 154–155). Један од илустративних примера употребе ИРД у процесу изградње мира јесте Босна и Херцеговина. Држава и друштво разорено ратовима 1992–1995. године који су имали и верску димензију (видети на пример: Jevtić 2016) имали су потребу за ИРД у циљу изградње мира. О томе пишу и Ђордан (*G. Giordan*), Микили (*A. Michilli*) и Зриншчак (*S. Zrinščak*) који се посебно фокусирају на улогу образовања у овом процесу који називају „стратешка изградња мира“ (Giordan et al. 2019, 129). Према њима, образовање усмерено према ИРД и

које фаворизује ИРД и његове вредности има веома важну улогу у изградњи мира у пост-конфликтним друштвима.

ИРД и јачање друштвено-политичке кохезије

Једно од важних правила дијалога јесте да „дијалог није дебата“. У дебати се актери намећу снагом аргумената, с циљем да победе другог. Дијалог функционише на потпуно другачијим основама. У дијалогу се дели о себи и учи о другима, у циљу приближавања и јачања веза. Ово је поготово важно за јачање међусобног поверења, што је директно повезано за степеном друштвено-политичке кохезије. У складу са тим, ова функција ИРД посебно је важна ако имамо у виду растућу диверзификацију савремених друштава. Диверзификацију која са собом носи и страх и стрепњу за лични идентитет, који доводе до развијања стереотипа и предрасуда, а напослетку и развијање слике „ми“ и „они“. У таквим околностима ИРД показује се као посебно важан алат. О томе рецимо пишу и Абу Нимер и Смит када тврде да такви услови условљавају „поседовање вештина интеркултурног и интеррелигијског дијалога као саставних животних вештина“ (Abu-Nimer and Smith 2016, 393).

О томе како је ИРД важан за јачање друштвено-политичке кохезије можемо видети из примера Аустралије. Из извештаја Аустралијског мултикултурног савета, упућеног Влади 2014. године, читамо да „Интеррелигијски дијалог мора да прихвати све погледе на свет, и да укључи атеисте, хуманисте, рационалисте, и секуларне групе. Постоје различита веровања у друштву између „верника“ и „секулариста“, и дијалог мора да оперише изван тих традиционалних граница и да се укључи у разлике и изазове које они са собом носе, и да на тај начин помогне у изградњи друштва које је кохезивно“ (Australian Multicultural Council 2014, 5). У циљу јачања улоге ИРД у овим процесима, извештај закључује да је потребно: а) подржати јачање мрежа организација које се баве ИРД, б) подржати образовање које је засновано на ИРД, и в) основати национално тело које би координирало активности у области ИРД (Australian Multicultural Council 2014, 19–20).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Не постоји алтернатива ИРД у савременом свету. Али, ИРД није важан само за верске лидере и светске религије, већ и за политичке актере. Управо из тог разлога посебно је важно да

се питања у вези ИРД усмере према одговору на питање како га искористити за јачање демократских потенцијала друштва, јачање толеранције и превазилажење сукоба.

На том трагу, важно је критички преиспитивати његове домете у сфери политике. Овде пре свега мислим на резултате ИРД у XX и XXI веку, на свим нивоима – почев од локалног, па све до светског нивоа. Свакако да један овакав задатак подразумева веома озбиљну теоријско-методолошку припрему и емпиријско истраживање, али чини ми се да и без тога можемо рећи да је ИРД урадио много, али ипак недовољно, у смињавању односа између светских религија. Зашто је то тако? На ово веома компликовано питање покушаћу да понудим једноставан одговор. Уколико би ИРД имао само теолошку димензију, и ако би у њему учествовали само верски лидери, онда би, уверен сам, био много „успешнији“. Међутим, уплетеност политике у процесе ИРД, и њихов међуоднос, доводи нас до једног парадокса. Политика је довела до потребе за ИРД, али та иста политика га чини неефикасним. Погоотово политика која инструментализује религијски фундаментализам. То је „Гордијев чвор“ који истраживачи морају решити како би ИРД искористио свој пун потенцијал у будућности.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Abu-Nimer, Mohammed and Renata K. Smith. 2016. “Interreligious and intercultural education for dialogue, peace and social cohesion.”, *International Review of Education*, 62 (4): 394–405.
- Abu-Nimer, Mohammed, Amal I. Khoury, and Emily Welty. 2007. *Unity in Diversity: Interfaith Dialogue in the Middle East*. Washington DC: US Institute for Peace.
- Australian Multicultural Council. 2014. “Interfaith and social cohesion in Australia: looking to the future”. Last accessed on 19 June 2021. https://religionsforpeaceaustralia.org.au/download/amc_interfaith_report.pdf
- Berger, Piter. 2008. *Desekularizacija sveta, prepoporod religije i svetska politika*. Novi Sad: Mediteran.
- Council of Europe, *On the Religious Dimension of Intercultural Dialogue* (8 April 2008). Last accessed June 5 2021. <https://rm.coe.int/16805d37d8>
- Fukuyama, Francis. 1992. *The End of History and the Last Man*. New York: Simon & Schuster.
- Giordan, Giuseppe, and Lynch, Andrew, (Eds). 2019. *Interreligious Dialogue, From Religion to Geopolitics*. Leiden and Boston: Brill.

- Giordan, Giuseppe, Adriana Michilli, and Siniša Zrinščak. 2019. "Interfaith Dialogue and Peacebuilding: A Case Study on Bosnia-Herzegovina's Post-Conflict Educational System", In *Interreligious Dialogue, From Religion to Geopolitics*, eds. Giuseppe Giordan and Andrew Lynch, 128-145. Leiden and Boston: Brill.
- Hantington, Semjuel P. 2004. *Treći talas demokratizacije na kraju dvadesetog veka*. Beograd: Stubovi kulture.
- Jevtić, Miroljub. 2016. „Religijski elemenat sukoba u Jugoslaviji (1992-2001).“ U *Interpretacije jugoslovenskih sukoba i njihove posledice: između suštinskog neslaganja i dijaloga*, urs. Goran Tepšić, Radmila Nakarada i Nemanja Džuverović, 131–144. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Forum ZDF.
- Kadayifci-Orellana, Ayse S. 2013. "Inter-religious Dialogue and Peacebuilding", In *Blackwell Companion to Inter-religious Dialogue*, ed. Catherine Cornille, 149-167. West Sussex, UK: John Wiley & Sons.
- King, Sallie. 2013. "Interreligious Dialogue." In: *The Oxford Handbook of Religious Diversity*, ed. Chad Meister, 101–114. Oxford: Oxford University Press.
- Kronish, Ron. 2008. "Interreligious dialogue in the service of peace", *CrossCurrents*, 58 (2): 224-246.
- Küng, Hans. 1993. "Declaration Toward a Global Ethics.", Last accessed on 5 June 2021. https://www.weltethos.org/1-pdf/10-stiftung/declaration/declaration_english.pdf
- Küng, Hans. 1995. *Christianity: Essence, History and Future*. London and New York: Continuum.
- Lehmann, Karsten. 2021. "Interreligious Dialogue in International Politics: from the margins of the religious field to the centre of civil society." In *Routledge International Handbook of Religion in Global Society*, eds. Jayeel Cornelio, Francois Gauthier, Tuomas Martikainen, and Linda Woodhead, 305–314. London and New York: Routledge.
- Little, David and Scott Appleby. 2004. "A Moment of Opportunity? The Promise of Religious Peacebuilding in an Era of Religious and Ethnic Conflict." In *Religion and Peacebuilding*, eds. Howard Coward and Gordon S. Smith, 1–23. Albany: University of New York Press.
- Mitra, Arpita. 2019. "Interreligious Education in a Post-secular World: The Relevance of the Radhakrishnan Commission's Recommendations in the Indian Context." In *Interreligious Dialogue, From Religion*

- to *Geopolitics*, eds. Giuseppe Giordan and Andrew Lynch, 275–291. Leiden and Boston: Brill.
- Philpott, Daniel. 2004. “Christianity and Democracy: The Catholic Wave.” *Journal of Democracy*, 15 (2): 32–46.
- Philpott, Daniel. 2007. “Explaining the Political Ambivalence of Religion.” *American Political Science Review*, 101 (3): 505–525.
- Stepan, Alfred. 2000. “Religion, Democracy, and the Twin Toleration.”, *Journal of Democracy*, 11 (4): 37–57.
- Swidler, Leonard. 1984. „Dekalog dijaloga, osnovna pravila medjureligijskog, medjuideološkog dijaloga.“ Poslednji pristup 19. juna 2021. <https://static1.squarespace.com/static/5464ade0e4b055bfb204446e/t/551eaefae4b088bf54fe6528/1428074234671/Dialogue+Decalogue+-+Serbian+%28Cyrillic+Alphabet%29.pdf>
- Swidler, Leonard. 2013a. “Deeper Meanings of Dialogue Today.”, *Journal of Ecumenical Studies*, 48 (2): 143–144.
- Swidler, Leonard. 2013b. “The History of Interreligious Dialogue.”, In *The Wiley-Blackwell Companion to Inter-religious Dialogue*, ed. Catherine Cornille, 3–19. West Sussex, UK: John Wiley & Sons.
- Swidler, Leonard. 2014. *Dialogue for Interreligious Understanding, Strategies for the Transformation of Culture-Shaping Institutions*. New York: Palgrave Macmillan.
- Swidler, Leonard. 2016. *The Age of Global Dialogue*. Eugene, OR: Pickwick Publications.
- Swidler, Leonard and Paul Mojzes. 2000. *The Study of Religion in the Age of Global Dialogue*. Philadelphia: Temple University Press.
- Swidler, Leonard, Khalid Duran, and Reuven Firestone. 2007. *Triologue, Jews, Christians and Muslims in Dialogue*, New London. CT: Twenty-Third Publications.
- The Holy See. 2021a. “Dignitatis humanae.” Last accessed on 5 June 2021. https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651207_dignitatis-humanae_en.html
- The Holy See. 2021b. “Nostra Aetate.” Last accessed on 5 June 2021. https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651028_nostra-aetate_en.html
- The Holy See. 2021c. “Unitatis redintegratio.” Last accessed on 5 June 2021. https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19641121_unitatis-redintegratio_en.html

- Toft, Monica D. 2011. "Religion, Rationality, and Violence." In *Religion and International Relations Theory*, ed. Jack Snyder, 114–140. New York: Columbia University Press.
- U. N. General Assembly resolution 55/23, *United Nations Year of Dialogue among Civilizations*, A/RES/55/23 (11 January 2001). Last accessed on 5 June 2021. <https://digitallibrary.un.org/record/426950>
- Veković, Marko and Veljko Đogatović. 2019. "Errando Discimus: Has post-Yugoslav Political and Social Science literature neglected religion?", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 58 (3): 753–763.
- Veković, Marko and Miroljub Jevtić. 2019. "Render unto Caesar: Explaining Political Dimension of the Autocephaly Demands in Ukraine and Montenegro.", *Journal of Church and State*, 61 (4): 591–609.
- Vukomanović, Milan. 2001. "Religion, Conflict, Reconciliation." In: *Interreligijski dijalog kao vid pomirenja u Jugoistočnoj Evropi*, eds. Milan Vukomanović i Marinko Vučinić, 22–27. Beograd: Čigoja štampa

Marko Veković*

Faculty of Political Science – University of
BelgradeINTERRELIGIOUS DIALOGUE AND POLITICS:
NOT A QUESTION OF “WHAT”, BUT “HOW”?

Resume

Although world religions have much in common, history of the world is full of examples of how politics and political actors were quite efficient in instrumentalizing the aspects that divides them in order to achieve political goals. More often than not a reverse process also occurred. Among others, they represent the reasons why the history of world religions is in fact a history of conflicts and wars. Interreligious dialogue represents one attempt to overcome quarrels between world religions. Following on that, the main thesis that the author proves in this paper is that interreligious dialogue has an important (geo)political dimension and function. However, this dimension of interreligious dialogue has long been neglected. Consequently, there is a gap in, mainly domestic (Serbian) literature when it comes to researching the political dimension of interreligious dialogue. In this paper author relies upon relevant political science and religious science literature and proves on contemporary examples how much is the (geo)political dimension of interreligious dialogue relevant for researchers and how to use interreligious dialogue in order to strengthen the democratic potential of contemporary societies.

Keywords: interreligious dialogue, politics, religious communities, conflict resolution, peace building, geopolitics

* E-mail address: marko.vekovic@fpn.bg.ac.rs

** Овај рад је примљен 22. јуна 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 9. јуна 2022. године.